Kenyeres Zoltán

„Magad emésztő”

József Attila a nagy önsorsrontók közé tartozott. Sőt, ebben talán ő volt a legnagyobb. 1930-ban *A Toll* hasábjain megtámadta Babitsot, majd nem sokkal később egy versben is utánarúgott egyet, és evvel féligmeddig elrontotta az életét. A híres-hírhedt „tárgyi kritikában” át is írta, át is fogalmazta a maga szája íze szerint Babits néhány verssorát, bizonyítandó, hogy Babits mennyire nem tud verset írni.

> A csupasz fák csúcsa mint tűk hegye bök be
> az égi flanellba [...]
>
> *(Gondok kereplője)*
>
> Csupasz fák gémberedő ágát
> puha gyolcsködbe csavarja, fed.
>
> József Attila variációja

Ezt tartotta szebbnek? Talán csak versolvasói ízlés kérdése, hogy kinek tetszik ma jobban az eredeti babitsi fogalmazás vagy a József Attila-i átigazítás. Költészettörténetileg azonban alighanem Babitsé volt a modernebb hangzású sor, és festőileg modernebb látványt nyújtó kép. Keményebb, szárazabb, szikárabb nyelven szólt. A nyelvileg előállított vizualitás tekintetében is közelebb állt azokhoz a képalkotási módokhoz, amelyeket a későbbi évtizedek alkalmaztak.

Szántó Judit idézi József Attila szavait, amikor a *Sarjúrendek* olvasása közben megszólalt: „Itt ez az Illyés. Milyen képeket tud írni: »Belenyúl a zsebébe és nem vesz ki semmit« [...]. Nincs füle. Nincs zenéje. Kopog. Az egész kopog." Ebben sem biztos, hogy igaza volt József Attilának. A modern költészet jó néhány iránya ezen a nyersebb, kevésbé zenei fogantatású, „kopogósabb” nyelvhasználat útján haladt tovább. A húszas évek második felétől kezdett kibontakozni – túl az avantgárdon – a lejjebb fokozott líra, a több áttétellel működő érzelmi tartalom, a takarékosabb nyelvzenei eszközhasználat, a visszafogottabb, visszatartottabb és néha érdesebb, szögletesebb képi hatás poétikája. Máig tartó és ma is folytatható hagyománya lett a visszafogott ritmus és szándékoltan atonális versbeszéd-technikának, a rontott rímeknek, az érdesebb, szárazabb, „költőietlenebb” fogalmazásnak. Amikor József Attila a *Szépség koldusá*nak megjelenése után felkereste Bécsben Kassákékat, a fiatal avantgardisták elhúzódtak tőle: szépség? – már túl vagyunk azon. Ha belelapoztak

volna a kötetbe, találkozhattak volna olyan kassákos verssel is, mint az *Erőének*, és a rákövetkező években ugyancsak jó néhány avantgárd hangú verset írt. Az expresszionizmustól a népdal-hangon át Juhász Gyuláig és Kosztolányiig egész sor versíró iskolát járt végig.

Csak éppen az a költői hang ne érintette volna meg, amellyel Babits kísérletezett akkoriban? *„Hol vannak a régi könnyű dalok"* – kérdezte Babits még a húszas évek elején az egyik versében, amikor attól tartott, hogy az avantgárd formátlanság elnyeli a nyugatos költészetet. Amikor úgy érezte: *„A líra meghal*". 1920 utáni költészete tartalmilag és poétikailag egyaránt elmozdult korábbi állapotából, a nyelvi megformálás eszköztára változásokon ment át. A régi könnyű dalok nem tértek vissza, a kidolgozott, szép zárt formák zengése mélyebb fekvésű lett a verseiben, halkabb is, kerültek minden harsányabb megnyilvánulást, túlszínezést. Az érzelmi, hangulati hullámzások lassítása volt észrevehető. A rezzenetszerű, finom megfigyelések a meditatív elmét szólították meg az olvasóban. Mi baja lehetett mindevvel József Attilának? Szőke György egyik tanulmányában felveti, hogy József Attila Babits költészetének olyan sajátosságait is kifogásolta, amelyek az ő költészetében is megjelennek később és részben talán éppen Babits hatására.

József Attila évekig szenvedett, kínlódott a „tárgyi kritika" miatt, érezte, tudta saját igazságtalanságát, és szerette volna jóvá tenni a jóvátehetetlent aligha valamilyen gyakorlatias célból, hanem sokkal inkább saját – egyébként is állandóan háborgó, vívódó, egyensúlykereső – lelke miatt.

Kosztolányi, aki segíteni akart rajta – többször segített is –, állítólag azt tanácsolta József Attilának, hogy írjon egy verset Babitsról, egy szép verset. Már csak azért is, mert különben soha nem fog Baumgarten-díjat kapni. Ezt a verset József Attila meg is írta, de nem tudni, milyen szerepet játszott benne Kosztolányi tanácsa. Valószínűleg nem sokat, valószínűleg más összefüggések keretében írta, és inkább benső ösztönzésből, mint rábeszélésre. Nem küldte el Babitsnak, nem publikálta, haláláig nem adta ki a kezéből. Először Németh Andor közölte, amikor 1938-ban sajtó alá rendezte József Attila összes verseit, közölve azt is, amihez hozzáfért a kéziratos hagyatékból. Ez az a vers, amelyet a verskezdetből kialakítva *[Magad emésztő...]* címen ismerünk.

A rejtélyes vers keletkezéséről többféle elképzelés született. A legkorábbi dátum 1933 júniusára tehető. (Ez egyébként a legutóbbi kutatások álláspontja.) József Attila részt vett az IGE lillafüredi íróhetén, és a Palota szállóban egy szobában lakott Berda Józseffel. Évtizedekkel később előkerült egy hangszalag a Petőfi Irodalmi Múzeum hangtárából, amelyen

Berda úgy emlékszik, hogy József Attila azokban a napokban felolvasta neki a verset, a felolvasás történetét is részletesen elbeszéli. A versnek 1933 nyarán történt keletkezését más mozzanatok is valószínűsítik. Babits dedikálva elküldte József Attilának új kötetét, a *Versenyt az esztendőkkel*t („József Attilának szívesen küldi Babits Mihály".) A *Nyugat* május 1-jei számában értesíti előfizetőit arról, hogy május 16-i és június 1-jei kettős számával együtt elküldi előfizetőinek Babits könyvét. A június 16-i szám pedig már közli róla Illyés Gyula írását. Tehát a verseskönyv minden bizonnyal megjelent az írótalálkozó idejére, József Attila megkaphatta a dedikált példányt. Szabolcsi Miklós jogosan veti fel, hogy erre a dedikációra (és persze magára a kötetre) lehetett válaszkísérlet a *[Magad emésztő...]*. Még egy tekintetbe vehető mozzanat van: már a találkozó előtt rebesgették, hogy esetleg Babits is jelen lesz Lillafüreden. Babits végül nem ment el, de József Attila gondolhatta, hogy ott lesz, és akkor majd átadja vagy felolvassa a verset.

A következő dátumozás 1933 végére, 1934 elejére teszi a vers keletkezését. Ennél a keltezésnél nem életrajzi tények-feltevések játszanak szerepet, hanem egy textológiai probléma. A *[Magad emésztő...]*-ben van öt sor, amely megegyezik az *Eszmélet* IV. szakaszának első öt sorával.

> Akár egy halom hasított fa,
> hever egymáson a világ,
> szorítja, nyomja, összefogja
> egyik dolog a másikát
> s így mindenik determinált.

Az *Eszmélet* 1934 augusztusában jelent meg, keletkezését pedig március és június közé teszi a kritikai kiadás. Sok megoldatlanság mellett ezt biztonsággal lezárt, megoldott kérdésnek tekinthetjük. Az ötsornyi szövegegyezés azonban további kérdéseket vet fel. Melyik versből került át az öt sor melyikbe? Melyik íródott előbb? A logika azt diktálja, hogy az elkészült, késznek tekintett és ezért közre is adott *Eszmélet* szövegéhez többé már nem nyúlt hozzá a költő. Az öt sort a *[Magad emésztő...]*-ből vette át, amit aztán nem is jelentetett meg. De mikor? A kritikai kiadás a versek időrendbe állításakor a *[Magad emésztő...]*-t az 1933. novemberi *Számvetés* után közli, azok előtt a versek előtt, amelyeket az *Eszmélet* előzményeinek szoktak nevezni, tehát az 1933-as őszi, késő őszi versek között szerepelteti. 1933 nyara, vagy ősze? Esetleg 1934 tele? Szabolcsi Miklós mintegy históriai mozgássá alakított a filológusok által fölvetett dátumokat, és azt írta: „a Lillafüreden elkezdett verset néhány hónappal később is továbbírta – aztán véglegesen félbehagyta."

Az ismétlődő öt sornak azonban nemcsak a verskeletkezés időbeliségének szempontjából van jelentősége, tartalmilag, értelmezésileg is következtetésekhez vezet. Tverdota György 2004-ben megjelent könyvében egy eddig kevesebb figyelemre méltatott mozzanatra hívja fel a figyelmet. Az eddigi kérdések a rejtélyes szövegegyezéssel kapcsolatban főként arra irányultak, hogy a kettő közül melyik versből helyezte át a másikba a költő ezt az öt sort, az *Eszmélet*ből a Babits-versbe, vagy fordítva. Tverdota nem az időbeli elsőbbséget keresi, hanem a kontextuális jelentés felől közelít. Azt kérdezi, hogy versbeli helyüket tekintve, szövegösszefüggésükben, szövegkörnyezetükben is azonosnak nevezhető-e a két öt sor, ugyanaz-e a jelentésük itt is, ott is? A fölvetett kérdésre tagadó választ ad, nem azonos, mondja, mert funkcionális különbség van közöttük. Az *Eszmélet*ben ez az öt sor „a filozófiai általánosítás legmagasabb övezeteibe" emelkedik, minden dologra érvényes formula lesz, míg „a *[Magad emésztő...]*ben visszacsatolódik az emberi közegbe [...]."

Ez a különbség a lírai hatást illetően nem akármilyen horderejű. A filozofáló öt sor nem hozzácsatolja a Babits-verset az *Eszmélet*hez, hanem elválasztja tőle. Ez a tartalmi-hangulati távolság hitelesítheti – ha egyáltalán hitelesíteni lehet – Berda József visszaemlékezését, hogy ő már hallotta ezt a verset Lillafüreden 1933 nyarán: József Attila már ott, amikor egy szobában laktak, felolvasta neki. Amit Tverdota észrevett, az a leglényegesebb különbség a két vers között. A szöveghangulati és kontextuális különbség. A Berda-emlékezésnek az a jelentése, hogy a *[Magad emésztő...[* akkor készült, vagy legalábbis akkor már készen volt, amikor József Attila nagy szerelmi versét, az *Ódá*t írta. De bármit derít is ki a pontos dátumozást kereső filológia, a *[Magad emésztő...]* lírai modulációja mindenképpen közelebb áll az *Ódá*hoz, mint az *Eszmélet*hez.

Az *Eszmélet* a magányos értelem verse, amint szemléli a világot, az ember világát és a természet világát. Az érzékelés verse, a látásé és hallásé: pontos megfigyelés, elmélkedő leírás: értékelő vélemény kimondása nélkül. Az epokhé verse. Vágó Márta számol be egy beszélgetésről, amely József Attila és a két Kecskeméti testvér, György és Pál között folyt még a húszas évek végén. A Kecskeméti testvérek elméleti kérdésekben nemzedékük legfelkészültebb tagjai közé tartoztak, a beszélgetés idején éppen visszatértek Németországból, feltöltődve a német filozófia legújabb eszmélkedéseivel, a fenomenológia fogalmaival és gondolataival. Pál vetette fel az epokhé fogalmát: már a görögök ismerték, mondta, a koncentrálásnak azt a fajtáját jelenti, amely felfüggeszti és kikapcsolja az ítélkezést. A görög kifejezést aztán szoros vonatkozásba hozták Husserllel és az intencionalitás eszméjével.

Az *Eszmélet*et ebben az értelemben lehet az epokhé versének nevezni: a tiszta, semmitől sem megzavart figyelem verse, egyetlen törekvése a tömör lényegszemlélet. Ilyesmire csak a tökéletesen magányos Én képes, erre csak teljes egyedüllétben van lehetőség. Aki megszólal a versben, teljesen és tökéletesen egyedül van: ennél magányosabb világban-létezést elképzelni is alig lehet. Evvel szemben a *[Magad emésztő...[* éppen nem a magányosság verse, hanem a valaki máshoz való odafordulásé. Az *Óda* is ilyen. Az is megszólítás, az is odafordulás. Ebben a líraszemléleti vonatkozásban közel állnak egymáshoz és távol vannak az *Eszmélet*től. Ez a közelség poétikailag fontosabb tényező a keletkezés pontos filológiai meghatározhatóságánál, de egyszersmind tovább valószínűsíti a Babits-vers 1933-as keletkezését. Hegel szerint a lírában a magába merülő szubjektivitás szemléletével van dolgunk, és persze mindhárom versben ez a magába merülő szubjektivitás van jelen, de megnyilatkozási formájuk különböző. Az *Óda* és a *[Magad emésztő...]* a megszólító versek típusába tartozik: odafordulás valakihez, mégpedig a vers fiktív terében konkrét odafordulás. Mintegy elfordulás a magába merülő szubjektivitás pozíciójából, és valakinek a megszólítása. Az ilyen elfordulást és odafordulást nevezik aposztrophénak. Az *Óda* és a *[Magad emésztő...]* aposztrophé jellegű vers, nem epokhé, mint az *Eszmélet*, esetükben éppen nem az érzékelés tárgyilagossága teszi azt a lényegszerűséget, amelyre a megfogalmazás törekszik, hanem a szubjektum irányulása, törekvése, vágyakozása, akaratlagossága.

A két vers között keletkezett egy furcsa kereszteződés, azt is lehetne mondani, hogy furcsa felcserélődés. József Attila levél kíséretében elküldte az *Ódá*t címzettjének, Marton Mártának, aztán ugyancsak levél kíséretében elküldte Babitsnak is, Babits meg is jelentette a *Nyugat*ban. Az *Óda* mint megszólítás evvel célba ért, a megszólított valóságosan megszólíttatott. A minden bizonnyal Babitsnak szóló *[Magad emésztő...]* ellenben az asztalfiókban maradt, József Attila nem küldte el Babitsnak, nem is adta közre sehol. A megszólítás aktusa ennél a versnél függőben maradt és virtuálissá vált. A virtuális és valóságos aposztrophé között persze nincs költészettanilag és esztétikailag értelmezhető különbség, de a vers életrajzának ismerete mégis hatással van az olvasóra és értelmezőre. Szabolcsi Miklós az *Ódá*val kapcsolatban idézi azokat az értelmezéseket, amelyek (Fülöp László, Szigeti Lajos Sándor) a versben az izoláció és magány elleni benső küzdelmet is észreveszik. Az aposztrophé mint beszédforma már természetéből következően túllép a magány és egyedüllét dimenzióján, valakit megszólít, odafordul valakihez. Ez minden szerelmi versnél megtörténik. A *[Magad emésztő...]* megszólító aktusának

azonban különös hatása van azáltal, hogy az odafordulás a tűnődés szintjén maradt. A vers életrajzának ismerete óhatatlanul rávetül a szövegre és tovább fokozza szomorúságát, mintha olyasmit beszélne el, ami már soha többé nem történhetik meg.

eltűnődtem, – hiszen lehetnénk
jóbarátok, együtt mehetnénk
a kávéházba s teát kavarva,
szépet, jót, igazat akarva
beszélgethetnénk irodalomról,
vagy más ily fontos emberi lomról
és telt szavadra,
mit óvatosan vetnél a latra,
utalván a tapasztalatra,
indulatom messze ragadna,
te - hozzátéve: „Szivedre ne vedd" –
leintenél, mint az öregebb,
mint az apám
s én bosszankodnék, de nem mondanám.

Tudjuk, 1935 januárjában Babits odaült József Attila asztalához és elbeszélgettek egymással, de az a meghittség, amelyet a vers intonál, valójában soha nem jött köztük létre. Nem is jöhetett. Az csak a lélek legbenső körében és a vers belső terében valósulhatott meg. Az intimitás olyan mélységéről beszélt a vers, de profundis a kitárulkozás olyan fokán, amely nem volt közölhető. Meg lehetett írni a verset, de nem lehetett elküldeni, nem lehetett közreadni. Kéziratban maradásának ez komolyabb indoka minden nyelvi kidolgozatlanságánál, amire az irodalomtörténészek azóta rámutattak, vagy a szövegismétlés fentebb ismertetett kérdésénél. Ez a vers csak József Attila halála után kerülhetett idegenek kezébe.

A *[Magad emésztő...]* heterogén strófaszerkezetű vers, ami azt jelenti, hogy szakaszai sem a sorok számát, sem a sorok ritmikáját illetően nem követnek egységesen végigvitt rendet. Ebben hasonlít az *Ódá*hoz és eltér az *Eszmélet*től. Különbözik az *Ódá*tól is, annak képi világa egységesebb, egymástól eltérő részekből áll, de az egyes részek képi asszociációi összefüggőbbek. A *[Magad emésztő...]* töredezettebb, szakadozottabb képeket hoz az olvasó elé. Nagyobb az egyes képvillanások között az asszociációs rés. Mintha meg-megállna és újrakezdene egy intonációt. Az „Akár egy halom hasított fa" kezdetű szakasz akár külön vers is lehetne, a Széna téri jelenet közbevetésszerűen kezdődik („S ha már szólok, hát elmesélem, –")

A megszakításnak, közbevetésnek, interrupciónak különös hatása van az olvasás mechanizmusában, eltér a hosszabb, folyamatos képláncolatoké-tól. Az ilyen megállásoknál, töréseknél az interpretátor számára mindig kitetszik valami a vers mélyéről: valami, amit nehéz fogalmilag meg-nevezni, mert a szavakban nincs benne. Olyasmi ez, mint amit Lévinas „le dire"-nek nevez szemben a „le dit" szemantikailag megragadható jelentésével.

A szaggatott képek, a megállások és újraindulások között vers érvelt, a le dit síkján magyarázott, megpróbálta megindokolni a „tárgyi kritikát":

> s még jó, ha az ember haragja
> nem az embert magát harapja,
> hanem valaki mást,
> dudás a fuvolást,
> én téged és engemet te,
> mert mi lenne, mi történhetne,
> ha mindig magunkba marna
> az értelem iszonyú karma?

Az Babits számára nyilván nem lett volna elfogadható mentege-tőzés, hogy József Attila azért marta meg, mert különben önmagát kellett volna megmarnia. Mi már azonban ismerjük Rapaport Samu szívtelen bejelentését. József Attila félt önmagától, félt a betegségtől, az „értelem iszonyú karmától". Az érvelés megegyezett avval, amit a márciusi levélben már megírt. A vers ezen a ponton már nem Babits felé irányult, hanem önmaga felé. Nem kellett, nem is lehetett ezt a verset kiadnia a kezéből, nemhogy Babitsnak, senkinek nem lehetett megmutatni. A megszólító vers kezdett önmegszólítóvá változni (abban az értelemben, ahogy Németh G. Béla leírta ezt a verstípust), s már csak az önfelszólítás hiányzott belőle. Ezt oldotta fel a Széna téri jelenet és a befejező szakasz tűnődő intonációja. A jelenet narratívuma és a megbékélés tűnődő fikciója fordította vissza az önmegszólítás teljes magányától, vissza az aposzt-rophé világába, az együttélés világába. De ki tudja? Mintha valami rejtett és rejtekező önfelszólítás szomorúsága kiérezhető volna belőle, vagy ha az nem is, de valami a felszólításból, annak alapeleméből, a „kell"-ből mégis lappangana benne: így kellene ennek lennie, így kellene élnünk. Nekünk, kettőnknek. Vagyis nekik, kettőjüknek.

Felmerül az elméleti kérdés, hogy szükség van-e ennek a megrendítően szép versnek (és ellent kell mondanunk Szabolcsi Miklós-nak, aki nem sorolta ezt a jelentős versek közé) az értéséhez és értel-

mezéséhez mindarra a sok historikumra, amiről itt szó volt, ismernünk kell-e körülményeket, a „környülállást”? Az *Óda* esetében nincs rá szükség. Mindkettő konkrét megszólító vers, de sok egyéb mellett ebben a tekintetben is eltérnek egymástól. Az *Óda*nál nem kell tudnunk, kihez szól a vers, nem kell tudnunk, hogy ki volt dr. Marton Márta. Nem kell tudnunk, hogyan ácsorgott József Attila a lakása előtt, miután elküldte a verset, és levelet is írt hozzá, várta a választ. Az asszony nem engedte be, nem akarta, hogy József Attila közeledjék hozzá, féltékeny férje pedig összetépte a verset is és a vershez mellékelt levelet is. A *[Magad emésztő...]* viszont nem ilyen típusú vers. Nem lehet mit kezdeni vele, ha nem tudjuk, hogy kit szólít meg, és ki az, nem lehet megérteni, ha nem ismerjük a megszólítás történetét és indokát. Vannak versek, vannak irodalmi művek, amelyek túlterjednek saját szövegükön, amelyek kitéphetetlenül körülményeikben gyökereznek. Ilyen a *[Magad emésztő...]*.

forrás:
https://epa.oszk.hu/02500/02518/00310/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_2005_04_361-367.pdf